

*О. Рахно, к. і. н., викладач
Чернігівського національного
педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*

**БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА В ЧЕРНІГОВІ у 1917–1920 рр.
(Історична розвідка за матеріалами місцевої преси
до 135-річчя Чернігівської ОУНБ ім. В. Г. Короленка)**

НА початку ХХ ст. у Чернігові діяла бібліотечна мережа, до якої входили, зокрема, громадська бібліотека, книгозбірні при губернській земській управі, навчальних закладах та державних установах, а також приватні книгозбірні. Втім, їх діяльність під час революційних подій та в перші роки радянської влади не знайшла висвітлення в літературі. У даній статті зроблено спробу висвітлити саме цей аспект проблеми.

Зазначимо, що фактично до кінця 1917 р. бібліотеки функціонували у рамках, регламентованих самодержавством. Чернігівська громадська бібліотека, котра створена у 1877 р., відігравала провідну роль в

освітньому, громадсько-культурному житті міста, гуртувала прогресивну інтелігенцію. Це не влаштувало владу, і після виявлення в 1909 р. у сховищах книгозбірні нелегальної літератури установу було закрито відповідно до розпорядження губернатора М. Маклакова, а потім передано міському самоврядуванню.

Наступного року бібліотеку відкрили, але Чернігівська міська дума не мала достатньо коштів для її належного забезпечення та функціонування. Сучасник із сумом повідомляв: «Наше единственное публичное книгохранилище начало приходить в упадок, и в настоящее время в библиотеке в буквальном зна-

чених цих слов царит мерзость запустения. На содержание библиотеки отпускались до смешного малые средства. Новые книги приобретались в ничтожном количестве, имевшиеся же уже в библиотеке совершенно износились. Состав служащих библиотеки не имел физической возможности следить за обращением подписчиков с книгами, которое носило преступный характер. Мы уже не говорим о таких «невинных» вещах, как подчеркивания, различные надписи, загибание страниц и переплетных корешков, но из книг нередко вырывается целый ряд страниц, вырываются портреты писателей и рисунки, и, таким образом, большинством книг пользоваться и больно и невозможно. Нет у нас еще сознания, что книга – это святыня. В данном же случае она еще и общественное достояние» [5].

Певні зрушення відбулися наприкінці 1917 р. Обраний демократичним шляхом згідно з законодавством Тимчасового уряду новий склад гласних Чернігівської міської думи звернув увагу на стан громадської бібліотеки і створив бібліотечну комісію, до якої ввійшли «гласные И. З. Брегин, В. В. Полуботок и Б. Л. Довжик, библиотекари В. И. Коцюбинская и М. Я. Садовская, а также приглашенные в качестве сведущих лиц Н. М. Чирков, А. И. Свечникова, Ю. Н. Масютин, З. С. Давыдов, г. Ольшанский и др.». Комісія внесла зміни до правил користування бібліотекою, яка мала приймати відвідувачів до 19.00, збільшила плату за користування книгами. Разом із тим для бідніших прошарків населення запроваджувалася пільга. На поповнення бібліотеки новими книгами міське самоврядування виділило 8 тис. руб. З них 1,5 тис. руб. асигнувалося на придбання нової літератури, що потрапляла на ринок. Решта коштів у рівних частинах мала піти на поповнення наукового відділу, відділу художньої літератури та на придбання дитячих книжок. За пропозицією лікаря Базилевича було вирішено купити дезінфекційну камеру-шафу для обробки книг. Міська управа, маючи намір поповнити фонди бібліотеки, звернулася з проханням до мешканців Чернігова: «...желающим продать книги и целые библиотеки или предоставить их во временное пользование обращаться с заявлениями в городскую общественную библиотеку» [5].

За таких умов бібліотеки Чернігова працювали недовго. Як відомо, 12 січня 1919 р. Богунський полк 1-ї Української радянської дивізії під командуванням М. Щорса захопив місто. Того ж дня у ньому було сформовано Тимчасовий військово-революційний комітет. Незабаром уся територія губернії й Україна опинилися під владою більшовиків. Знищуючи інститути старої влади, вони ліквідували й земські установи, створивши Раду народного господарства. Вже 25 січня 1919 р. місцева преса повідомляла, що губернський комісаріат народного господарства очолив А. Козачок [11]. Нові перетворення не оминули й бібліотеки.

Керівництво щойно створеного Чернігівського губернського комісаріату народного господарства вже в лютому того ж таки року звернуло серйозну увагу на «запущенность, перешедшей в его ведение библиотеки бывшей губернской земской управы». У зв'язку з цим було ухвалено припинити видачу книг приватним особам, дозволивши користування ними лише співробітникам комісаріату і тільки за спеціальними дозволами

завідувачів відділень. Вирішено розпочати складання загального карткового каталогу і, нарешті, зобов'язати співробітників бібліотеки «с покидающих службу в комиссариате сотрудников требовать непременно сдачи книг». Такі рішучі заходи були цілком доречними, оскільки бібліотека в останні роки не поповнювалася, а значна кількість книг зникла, адже практикувалося хронічне їх «зачитування» [10].

Нова влада, розуміючи значення книги для освіти й виховання населення, створила при губернському раднаргоспі спеціальну бібліотечну секцію і в березні 1919 р. передала бібліотечну справу, як і Чернігівську міську бібліотеку, у відання губернського відділу народної освіти (далі – губнаросвіти). Міську (громадську) бібліотеку на деякий час було закрито для відвідувачів і запрошено для роботи у ній тимчасових службовців. Вони, під керівництвом досвідчених бібліотечних працівників, протягом двох місяців провели значну роботу з поповнення бібліотечних фондів новими книгами, відібрали літературу для дитячого відділу, склали каталоги тощо.

22 травня того ж року в приміщенні Чернігівської жіночої гімназії було проведено загальне зібрання читачів бібліотеки та осіб, зацікавлених у розвитку бібліотечної справи, скликане бібліотечною секцією губраднаргоспі. На засіданні А. Верзілов ознаявив присутніх з історією Чернігівської міської бібліотеки, а В. Коцюбинська доповіла про її становище, зокрема навівши статистичні дані. Так, наприкінці травня 1919 р. у фондах бібліотеки нараховувалося 8 100 книг для дорослих, 2 000 – для дітей і близько 1 000 періодичних видань, а кількість читачів становила 1 654 особи. На зібранні було обрано комісію для розробки статуту бібліотеки та вирішено на наступному засіданні 30 травня затвердити його і обрати членів бібліотечної ради [9].

Нарешті всі необхідні організаційні питання були розв'язані, і 2 червня 1919 р. Чернігівська міська громадська бібліотека відчинила свої двері для відвідувачів. Дитячий відділ через брак у бібліотеці площі виокремили у самостійну книгозбірню, для чого винайняли окреме приміщення на вул. Бульварній, у будинку Молявки [4].

У липні 1919 р. було прийнято рішення про централізацію бібліотечних закладів та створення на базі міської книгозбірні центральної зразкової губернської бібліотеки, але реалізувати його відразу не вдалося. 12 жовтня 1919 р., після запеклих боїв з денікінцями, частини Червоної Армії залишили Чернігів, але вже 6 листопада підрозділи 392-го Таращанського полку 44-ї дивізії знову встановили в місті радянську владу.

Під час цих подій Чернігівська міська громадська бібліотека працювала, хоча й змушена була на вимогу денікінського командування скоротити штат працівників. Її книжковим фондам було завдано значних збитків. Особи, які відступали з червоними частинами, а потім і денікінці, вивезли з бібліотеки понад 2 тис. книжок. Найбільше постраждав відділ белетристики.

Залишилися відомості про деякі показники діяльності книгозбірні у той час: у липні книговидача становила 3 228 томів, у серпні – 3 284, у вересні, коли бібліотеку було ненадовго зачинено, – 2 387, у жовтні – 1 178, у листопаді – 1 282, а в грудні, після відновлення радянської влади, – 1 304. За цей період

кількість читачів збільшилася на 116 осіб, а за першу половину січня 1920 р. до бібліотеки записалося 180 людей. Переважну частину відвідувачів бібліотеки становили вчителі та учні [1].

На початку грудня 1919 р. Чернігівська губнароросвіта повідомляла мешканців міста про те, що міська, районні та дитяча бібліотеки функціонують у будинку Щелкановцева на вул. Святославській (тепер – Радянська), а видача книг здійснюється щоденно з 11.00 до 17.00 [7].

Крім Чернігівської міської публічної бібліотеки, в місті функціонували ще десять великих книгозбірень – Центральної спілки кооперативів, Педагогічного інституту, Вченої архівної комісії, повітового відділу народної освіти, а також ті, що діяли при Агітпросі, «Просвіті», Народному університеті. Дитячу бібліотеку було виокремлено з міської й на її основі створено дві районні. На околицях Чернігова функціонували ще чотири районні бібліотеки [1].

Навесні 1920 р. позашкільний підвідділ губнароросвіти розпочав реформу бібліотечної справи, що передбачала організацію єдиної бібліотечної мережі, до якої мали ввійти й бібліотеки різних організацій та установ, а також створення губернської публічної бібліотеки, повітових і районних бібліотечних закладів. Планувалося, що губернська бібліотека через повітові та районні центри обслуговуватиме населені пункти шляхом організації пересувних бібліотек. З 1 червня того ж року почали роботу двомісячні курси з бібліотечної справи, що мали підготувати фахівців для практичного втілення бібліотечної реформи [2].

Улітку 1920 р. позашкільний відділ губнароросвіти розпочав роботу з «концентрації» бібліотек у Чернігові та повітових центрах. Значну частину книг із різних установ та приватних колекцій було передано губернській бібліотеці. Ще влітку 1919 р., перед евакуацією, почалося вивчення фондів бібліотеки Чернігівської духовної семінарії, яку разом із усім майном було передано губернському відділу народної освіти. Завідувач бібліотечної секції губнароросвіти Семенников розглядав можливість «предоставления хранящихся там книжных запасов тем или иным библиотекам». Тоді ж Агітпросвітою самовільно було вивезено з підвалів губернаторського будинку розпорошену й фактично

втрачену цінну бібліотеку останнього чернігівського губернатора барона М. Гревеніца [6]. Оскільки на книгосховище духовної семінарії претендувала Політпросвіта, освітяни описали насамперед ці фонди, маючи на меті передати їх центральній бібліотеці. Крім того, з Ічні до Чернігова було перевезено цінні бібліотеку та архів [8].

На грудень 1920 р. у Чернігові функціонувало 9 бібліотек, які мали у своїх фондах 32 862 прим. книг. Щоденно ці заклади відвідували близько 300 читачів. До кінця року планувалося відкрити бібліотеку при студії живопису в будинку ім. Т. Шевченка [12]. А 30 грудня в приміщенні колишнього Дворянського пансіону поновила роботу українська бібліотека товариства «Просвіта» [3].

Таким чином, у важкі для України 1917–1920 рр. бібліотеки Чернігова продовжували свою роботу, а з встановленням радянської влади вони почали фінансуватися з державного бюджету і діяти під безпосереднім контролем радянського керівництва. Розпочалася нова сторінка в історії бібліотечної справи в Чернігові...

Список літератури

1. Библиотечное дело // Знамя Советов. – 1920. – 29 янв. – С. 2.
2. Библиотечное дело // Знамя Советов. – 1920. – 7 мая. – С. 2.
3. Возобновление деятельности библиотеки «Просвіти» // Знамя Советов. – 1920. – 30 дек. – С. 2.
4. Городская общественная библиотека // Изв. Чернигов. исполнит. совета рабочих, селян. и красноарм. депутатов Черниговщины. – 1919. – 6 июня. – С. 2.
5. Городская общественная библиотека // Чернигов. край. – 1918. – 5 янв. – С. 4.
6. Забытое сокровище // Знамя Советов. – 1920. – 2 июля. – С. 2.
7. Извещения // Серп и Молот. – 1919. – 2 дек. – С. 3.
8. Концентрация библиотек // Знамя Советов. – 1920. – 26 сент. – С. 3.
9. К открытию общественной библиотеки // Изв. Чернигов. исполнит. совета рабочих, селян. и красноарм. депутатов Черниговщины. – 1919. – 27 мая. – С. 3.
10. О библиотеке комиссариата народного хозяйства // Изв. Чернигов. Времен. Воен.-Революц. Комитета. – 1919. – 15 февр. – С. 3.
11. Объявление // Изв. Чернигов. Времен. Воен.-Революц. Комитета. – 1919. – 25 янв. – С. 1.
12. Состояние библиотек // Знамя Советов. – 1920. – 8 дек. – С. 4.